

К.О. Чаплинський

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.985.4 : 343.132.1

ТАКТИКА СЛІДЧОГО ОГЛЯДУ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ ВИКОРИСТАННЯ КОМП'ЮТЕРІВ ТА КОМП'ЮТЕРНИХ МЕРЕЖ

Наукова стаття присвячена висвітленню актуальних проблем проведення слідчого огляду при розслідуванні злочинів у сфері використання комп'ютерів та комп'ютерних мереж. Автором проаналізовані наявні у юридичній літературі точки зору щодо цього питання, запропоновані тактичні прийоми проведення слідчої дії.

Ключові слова: *слідчий огляд, тактика, тактичні прийоми, тактичне забезпечення.*

Научная статья посвящена рассмотрению актуальных проблем проведения следственного осмотра при расследовании преступлений в сфере использования компьютеров, систем и компьютерных сетей. Автором анализируются имеющиеся в юридической литературе мнения по этому вопросу, предлагаются тактические приемы проведения следственного действия.

Ключевые слова: *следственный осмотр, тактика, тактические приемы, тактическое обеспечение.*

This scientific article is about treatment of the actual problem questions of carrying out of investigatory inspection. The author have analyzed the points of view available in the legal literature on these questions and offered the tactical method of carrying out of investigatory actions.

Keywords: *investigatory inspection, interrogation, tactics, tactical method, tactical security.*

Постановка проблеми. Розслідування різноманітних видів злочинів, як правило, супроводжується формуванням несприятливих слідчих ситуацій, зокрема, таких як наявність незначного обсягу інформації, відсутність слідів та очевидців злочину, активна протидія досудовому розслідуванню та ін. Вказане вимагає удосконалення організаційно-підготовчих і тактичних заходів у проведенні окремих слідчих дій. Вчасне та якісне вжиття цих слідчих дій із урахуванням особливостей розслідування окремих видів злочинів може сприяти одержанню важливих доказів, які свідчать про причетність певних осіб до злочинної діяльності.

Останнім часом злочинність пристосовується до нових соціально-економічних умов. Зростання злочинності (особливо організованої), зрощування її з державним апаратом, підвищення технічної оснащеності злочин-

ців, ускладнення зв'язку між ними, використання різноманітного сучасного радіозв'язку, застосування новітньої вогнепальної зброї та інші негативні чинники, безумовно, ускладнюють і без того непросту діяльність правоохоронних органів, насамперед органів внутрішніх справ, зі своєчасного та якісного розкриття, розслідування та профілактики злочинів.

Злочинці не можуть обійтися без надійної організаційно-технічної бази, що робить їх менш вразливими для правоохоронних органів, мобільнішими в одержанні необхідної для злочинної діяльності інформації, що слід враховувати під час підготовки та проведення слідчих оглядів.

Взагалі слідчий огляд займає особливе місце серед усіх слідчих дій, що спрямовані на збирання інформації зі слідів-відображень. При проведенні досудового розслідування слідчий огляд є поширеною слідчою дією, про що свідчать вивчення кримінальних справ. Так, вивчення 1270 кримінальних справ показало, що під час розслідування злочинів проти особи, власності та ін. слідчі огляди проводились у 100 % випадків.

Значення слідчого огляду під час проведення розслідування надзвичайно велике. Вказана слідча дія дозволяє слідчому безпосередньо сприймати місце події, об'єкти з метою виявлення слідів злочину та з'ясування обставин події, що мають значення для кримінальної справи, скласти уявлення про механізм злочину та особу злочинця, висунути слідчі версії та правильно визначити напрямки розслідування. Від своєчасності та якості проведення слідчих оглядів у багатьох випадках залежить успіх в розкритті і розслідуванні злочинів.

Анкетування працівників слідчих підрозділів (347) дозволяє дійти висновків, що 79 % опитаних вказали на необхідність оновлення та удосконалення організаційно-підготовчих і тактичних заходів проведення слідчого огляду із урахуванням сучасних потреб правоохоронної практики.

Активна протидія досудовому розслідуванню, багатоепізодність і складність кримінальних справ, тривалість злочинної діяльності та наявність численних протиріч й істотних розбіжностей обумовлюють важливе організаційно-тактичне значення слідчого огляду. Зважаючи на це, ефективне проведення зазначеної слідчої дії багато в чому залежить від правильного та ефективного володіння й оперування слідчими тактичними прийомами і застосування їх у правоохоронній практиці.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Загальна тактика слідчого огляду досить повно висвітлена вченими-криміналістами та процесуалістами у криміналістичній літературі. Зокрема, вагомий внесок у розробку наукових основ проведення слідчого огляду зробили відомі вчені-криміналісти та процесуалісти, зокрема, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, І.Є. Биховський, Г.І. Грамович, С.П. Єфімичев, В.П. Колмаков, В.С. Кузьмічов, Н.І. Кулагін, Є.І. Макаренко, Г.А. Матусовський, В.І. Попов, М.В. Са-

лтевський, В.М. Тертишник, Ю.Д. Федоров, В.Ю. Шепітько, І.М. Якімов, М.П. Яблоков, О.Ю. Ямпольський та багато інших. Значущість проведених наукових досліджень безсумнівна і досить велика, оскільки ця слідча дія широко застосовується у правоохоронній практиці і є розповсюдженим способом збирання фактичних даних. Однак детальнішого висвітлення потребують питання організації і тактики проведення слідчого огляду.

Отже, метою цієї статті є висвітлення особливостей тактичного забезпечення проведення слідчого огляду при розслідуванні злочинів у сфері використання комп'ютерів, систем та комп'ютерних мереж із урахуванням сучасних потреб правоохоронної практики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Слідчий огляд належить до числа початкових, неповторних та незамінних слідчих дій. Цю слідчу дію не можна замінити іншими слідчими діями, зокрема, допитами осіб, які є очевидцями злочинної події, оскільки жоден свідок не в змозі дати у своїх показаннях необхідного обсягу інформації, яку може виявити слідчий безпосередньо під час проведення огляду місця події, застосовуючи засоби криміналістичної техніки та допомогу спеціалістів. Під час огляду місця події оглядають усі об'єкти, які можуть мати відношення до злочину, залежно від конкретної слідчої ситуації. Тому інформативність слідчого огляду набагато вища, ніж, наприклад, обшуку, виїмки чи відтворення обстановки і обставин події.

Слідчий огляд є однією з першочергових та невідкладних слідчих дій, яка регламентується ст.ст. 190-193, 195 КПК України. Огляд – це слідча дія, яка полягає у безпосередньому сприйнятті об'єктів з метою виявлення слідів злочину та інших речових доказів, з'ясування обставин події, а також обставин, що мають значення у справі [1, с. 217].

Слідчий огляд при розслідуванні злочинів у сфері використання комп'ютерів, систем та комп'ютерних мереж має свої особливості. Це обумовлюється об'єктивною можливістю швидко знищувати доказову інформацію, яка у них міститься. Готуючись до огляду, слідчим (за можливості) необхідно отримати вичерпну інформацію про наявність комп'ютерної техніки, її можливості, технічні характеристики і запросити фахівця з комп'ютерних систем. Його мета – виявлення, фіксація та вилучення доказів скоєного злочину.

Нерідко під час слідчих оглядів у злочинців виявляють комп'ютерну техніку, у якій може міститися інформація, яка має важливе значення для кримінальної справи. Зокрема, це може бути інформація про:

- потерпілого (наприклад, компрометуючі матеріали, відомості про комерційну та іншу діяльність, телефони, адреси тощо);
- підготовку та вчинення злочинів (наприклад, плани, графіки, схеми);
- злочинну діяльність організованої злочинної угруповання (наприклад, списки членів злочинної групи, їх адреси, перелік майна, здобутого злочинним шляхом) та ін.

Загалом, у зазначених кримінальних справах огляд може прово-

дитися на місці:

а) збереження й обробки комп'ютерної інформації, підданої злочинному впливу (наприклад, у разі незаконного втручання в роботу ЕОМ (комп'ютерів), їх систем чи комп'ютерних мереж);

б) виявлення комп'ютерного обладнання, яке використовували під час скоєння злочину (наприклад, у разі розповсюдження комп'ютерного вірусу після незаконного проникнення в комп'ютерну мережу);

в) зберігання інформації, отриманої злочинним шляхом (наприклад, у разі заволодіння комп'ютерною інформацією шляхом викрадення, привласнення, вимагання, шахрайства чи зловживання службовим становищем);

г) порушення правил експлуатації ЕОМ, комп'ютерної системи або мережі;

д) настання шкідливих наслідків (знищення, блокування, модифікації, копіювання комп'ютерної інформації, порушення роботи комп'ютера, комп'ютерної системи або мережі).

Під час огляду головними об'єктами уваги є комп'ютерне обладнання, носії інформації, документи. Комп'ютерне обладнання може бути:

а) автономним (за наявності комп'ютера, не під'єданого безпосередньо до іншого чи інших комп'ютерів, і в якому є власна операційна система). При автономному комп'ютері докази локалізовані й знайти їх можна в одному, обмеженому місці;

б) у складі мережі – локальної чи розподіленої (за наявності кількох (значної кількості) комп'ютерів, з'єднаних між собою). Локальна мережа – зосередження в одному приміщенні, будинку кількох (значної кількості) комп'ютерів, з'єднаних між собою лініями зв'язку, які забезпечують комплексну обробку й обмін інформацією. Розподілена мережа – це поєднання комп'ютерів, розміщених у різних кінцях міста, різних містах, з допомогою телекомунікаційних систем. Для забезпечення функціонування мережі значної кількості комп'ютерів виділяють спеціальний комп'ютер, тобто сервер або кілька серверів, які містять основну, базову інформацію, а інші комп'ютери є робочими станціями. При наявності мережі, докази, інформація, потрібна слідству, можуть бути виявлені в серверах (файлі-сервері, сервері додатків (програм), сервері баз даних), робочих станціях [2, с. 159-160].

Однією з найважливіших умов проведення слідчого огляду є суворе дотримання встановлених правил поведження з комп'ютерною технікою й носіями інформації, технічно грамотне проведення пошуку доказів, потрібної інформації. Під час огляду також важливе значення має і послідовність його проведення. Як зазначають Є.І. Макаренко, О.В. Негодченко і В.М. Тертишник, послідовність огляду обумовлюється обставинами кожного конкретного випадку. Проте, будучи обраною слідчим на початку огляду, вона повинна витримуватися до кінця і забезпечити огляд усіх об'єктів, що мають значення для справи [3, с. 52].

Усі дії щодо роботи з комп'ютером повинен виконувати тільки

фахівець, щоб уникнути можливості знищення наявної інформації. Тому для запобігання негативних наслідків необхідно забезпечити охорону засобів комп'ютерної техніки, а також даних і цінної інформації, що знаходиться в операційній системі. Необхідно блокувати роботу виробничого процесу, припинити надходження та виток будь-якого роду інформації з операційної системи.

Особливо уважно необхідно спостерігати, щоб ніхто із працівників установи, де проводиться слідчий огляд, не міг внести зміни до роботи комп'ютерної системи. У зв'язку з цим, вважає О.І. Мотлях, необхідно заборонити:

- усім членам слідчо-оперативної групи торкатися засобів комп'ютерної техніки з метою запобігання можливості пошкодження або знищення інформації;
- вимикати з мережі електропостачання технічні засоби;
- переставляти (переносити) з одного робочого місця окремі вузли технічного оснащення на інше або за межі приміщення;
- без дозволу слідчого телефонувати або відповідати на телефонні дзвінки, оскільки діалог може послужити відповідним сигналом для знищення важливої інформації, та ін.

Слідчому до вимикання комп'ютерної техніки рекомендується скласти її схему та схему підключення до мережі (якщо така має місце) і провести фото- чи відеозйомку усього устаткування та всіх монтажних з'єднань (мається на увазі задню стінку системного блоку та адаптеру мережі) [4, с. 79].

У тих випадках, коли наявність комп'ютерної техніки виявляється після прибуття на місце проведення огляду, необхідно негайно вжити заходів для запрошення фахівця [5, с. 157; 6, с. 13].

При розслідуванні злочинів у сфері використання комп'ютерів, систем та комп'ютерних мереж огляд повинен проводитися виключно ексцентричним методом. Ексцентричний метод являє собою огляд місця події за спіраллю від центру місця події до периферії. Цей метод доцільно використовувати для огляду місця події, яке має певний центр (наприклад, знаходження у приміщенні засобів комп'ютерної техніки та іншого обладнання). На доцільність застосування такого методу слідчого огляду вказував і В.І. Громов, зазначаючи, що огляд повинен завжди проводитися ексцентричним методом.

Наведений метод огляду місця події у конкретній слідчій дії виступає як тактичний прийом дослідження, адже, як зазначають П.Д. Біленчук і А.П. Гель, сама слідча дія є методом пізнання злочину як сукупність систематизованих прийомів і засобів дослідження об'єкта [7, с. 27]. Питання про послідовність огляду місця події повинне вирішуватися слідчим залежно від обставин, умов і обстановки огляду та слідчої ситуації, що склалася на певному етапі досудового розслідування [8, с. 33].

Під час огляду місця події при розслідуванні злочинів вказаної категорії слідчі повинні використовувати оперативно-розшукову інформацію. Це дозволяє визначити правильні напрями пошуку, вису-

нути версії щодо знаходження розшукуваних об'єктів.

Слідчий огляд можна вважати закінченим, якщо на усі питання, що впливають з події злочину, одержана повна інформація.

Заключний етап слідчого огляду полягає в узагальненні, аналізі й оцінці зібраної інформації та фіксації його результатів. Про проведення огляду слідчий складає протокол з додержанням правил ст.ст. 85, 195 КПК України. До додаткових засобів фіксації можна віднести фотозйомку, відеозапис, складання планів, схем, графіків, креслень та ін. Якщо проведений огляд неповно відбивається у протоколі, то доказова значимість інформації значно знижується, а нерідко загалом втрачається. Звідси захисники намагаються будувати свій захист, базуючись на помилках та прогалинах, допущених під час виявлення та фіксації доказової інформації.

Отже, від повноти, всебічності й об'єктивності огляду та докладного описання його результатів багато в чому залежить доказове значення цієї слідчої дії. Неуважне та поверхневе проведення слідчого огляду тягне за собою втрату речових доказів і, як наслідок, зупинення кримінальної справи.

Висновок. Досягнення мети слідчого огляду можливе за умови своєчасного його проведення, використання різноманітних тактичних прийомів та методів. Для визначення послідовності проведення огляду необхідно враховувати слідчу ситуацію, що склалася, і використовувати наявну інформацію про учинений злочин, визначаючи найбільш імовірні місця знаходження слідів злочину та інших речових доказів. Слідчий огляд можна вважати позитивним, якщо досягнута кінцева мета даної слідчої дії: виявлені сліди злочину, є достатня інформація для висунення загальних і окремих слідчих версій, отримані достатні відомості для організації розшуку й затримання злочинців та викраденого майна, встановлення свідків та ін.

Працівники правоохоронних органів, зокрема, слідчі, оперуповноважені, експерти, дільничні інспектори міліції, повинні широко застосувати увесь арсенал загальних та спеціальних методів криміналістики, особливо техніко-криміналістичних засобів і методів роботи зі слідами та іншими речовими об'єктами, що дозволить ефективно та якісно проводити дану слідчу дію.

Бібліографічні посилання

1. Криміналістика: Підруч. для студ. юрид. спец. вищих закладів освіти / Глібко В.М., Дудніков А.Л., Журавель В.А. та ін. / За ред. В.Ю. Шепітька. – К., 2001.
2. Огляд місця події при розслідуванні окремих видів злочинів: Наук.-практ. посібник / За ред. Н.І. Клименко. – К., 2005. .
3. *Макаренко Є.І., Негодченко О.В., Тертишник В.М.* Огляд місця події: Навч. посіб. – Дніпропетровськ, 2001.
4. *Горбаньов І.М.* Особливості огляду місця події при розслідуванні незаконного використання комп'ютерних програм // Вісник ЛАВС України. – 2005. – Спец. випуск «Виявлення, фіксація та використання доказів у процесі досудового слідства»: У 2-х ч. – Ч. 2. – С. 75-81.
5. *Мотлях О.І.* Тактичні основи проведення обшуку у злочинах, пов'язаних з ін-

формаційними технологіями // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – 2002. – №2. – С. 157-159.

6. Держай Г.Б. Вопросы теории и практики использования достижений научно-технического прогресса в расследовании пре ступлений: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Минск, 2003.

7. Біленчук П.Д., Гель А.П. Основи криміналістичної тактики: Курс лекцій. – Вінниця, 2001.

8. Попов В.И. Осмотр места происшествия / Под ред. В.А. Хвана. – М., 1959.

Надійшла до редакції 22.09.2011

Г.В. Щербакова

кандидат юридичних наук

(Національна академія прокуратури України)

УДК 343.98

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ СИТУАЛОГІЇ

Зроблено науковий аналіз теоретичних засад формування та сучасного розвитку криміналістичної ситуації, визначено сутність та структуру слідчої ситуації.

Ключові слова: *слідча ситуація, елементи слідчої ситуації, криміналістична ситуація.*

Проводиться научный анализ теоретических основ формирования и современного развития криминалистической ситуалогии, определяются сущность и структура следственной ситуации.

Ключевые слова: *следственная ситуация, элементы следственной ситуации, криминалистическая ситуалогия.*

The article contains scientific analysis of theoretical principles of formation and modern development of the theory of criminological situation. The structure and essence of investigative situation are determined.

Keywords: *investigation situation, elements of investigation situation, theory of criminalistic situation investigation.*

Постановка проблеми. Останнім часом у криміналістиці сформулювалася низка нових перспективних напрямів, пов'язаних з дослідженням актуальних у теоретичному та важливих у практичному аспекті проблем методики і тактики розслідування, у тому числі теоретичні розробки, присвячені дослідженню проблеми слідчої ситуації.

Передумовою формування криміналістичної ситуації стала необхідність вирішення багатьох питань тактики і методики розслідування. Наявність у криміналістичній літературі великої кількості публікацій дослідницького характеру з цієї проблеми сприяла формуванню криміналістичної теорії слідчих ситуацій.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблематика слідчої ситуації як наукової категорії розглядається давно і знайшла своє відображення у роботах Р.С. Белкіна, А.Н. Васи-